

Л-754-н.9
18198р

Марія Призара

18р

НАШІ ДРУЗІ

Оповідання для дітей

УКРВИДАВ ЦК КП(б)У
1943

Ціна 1 крб.

V.N. Karazin Kharkiv National University

01120917

7

1/ 89

2/ 327 (c) 8

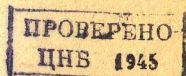
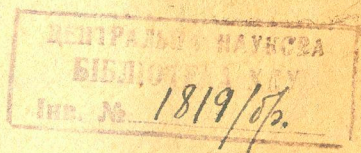

754 н.
МАРІЯ ПРИГАРА

НАШІ ДРУЗІ

ОПОВІДАННЯ
ДЛЯ ДІТЕЙ

[@1 нартгадана]

перено
1935
УКРВИДАВ ЦН КП(б)У
1943

LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND HISTORY
OF THE
CITY OF
NEW YORK

ДРУЗИ

Я вирішив писати щоденника. Так часто я згадую все, що зі мною було, і все таки то те забуду, то друге... А років через п'ять мені, напевно, цікаво буде це перечитати.

А писати тут добре. Нас тільки троє в палаті: майор, старший лейтенант і я. Вони так піклуються про мене, аж обидно — наче мені п'ять років. То я їм навмисне розказую, як у бій ходив і в розвідку — хай знають.

Але почну з самого початку. Нога зараз не дуже болять. Та й рука не тривожить. Добре, що німці ліву руку прострелили, а то б і писати не можна було.

Найбільш мені хочеться написати про Васю. Вася — мій найкращий друг. Я навіть сказати не вмю, як мені скучно без нього.

Коли часом побачу Васю вві сні, то потім аж спати не можу, — все згадую його, навіть плачу потихеньку. Може німці вже вбили його, а я й не знаю?

Ми з ним так дружили, ну, от, як брат з братом, навіть ще більше. У мене, крім Васі, нікого нема. Батька німці вбили ще на початку війни, маму розірвало бомбою, коли ми тікали з міста. Мене теж приглушило,—я й не пам'ятаю, як воно було. Аж на другий день мене підібрали бійці, коли я йшов, сам не знаю куди. Я тоді наче задубів весь, навіть плакати не міг, тільки одне думав—як би німцям помститись. Я все мріяв убити їхнього найголовнішого полководця або самого Гітлера.

З Васею ми зустрілися пізніше. Мені тоді вже дали коня, зброю, я їхав з бійцями... Спочатку мене не хотіли приймати в армію, говорили—малий. Та я сказав, що все одно піду з ними або втоплюся. І прийняли. Бійці дуже мене жаліли—я бачив, а командир усе вмовляв, щоб я поїхав у Москву до його дружини. Та я не хотів. Я все своє думав, як би мені німцям відплатити.

Отоді я й побачив Васю. Ми саме їхали по шосе, недалеко від Києва. Довга така дорога, над нею пил стояв, як хмара, що й сонця не видно. По дорозі військо йде—танки, обози, кіннота, а обабіч дороги, просто полем бредуть люди, тікають від німців. Суне худоба; воли, корови впираються, ревуть, наче плачуть, а за ними люди йдуть, мов неживі, ведуть дітей з собою. А діти біжать, видно, бояться, тільки на небо поглядають, чи не летить фашист. Літаки фашистські все гудуть десь угорі. Часом вони ви-

рвуться зза хмари, то таке починається, що аж тепер страшно. Вибухи, крики, люди тікають хто куди, падають у пил, худоба реве, зенітки б'ють з дороги. А літаки, як вовки, виють, пікірують вниз, де людей більше. І здається — ти маленький-маленький стаєш, мов комашка, і страшно, і лють бере така, що кинувся б на той літак і зубами б його гриз. Потім полетять літаки, і зразу тихо стане, і знову всі посунуть вперед, тільки трупи залишаться на обочині та кров, присипана пилом.

Після одного такого нальоту я й зустрів Васю. Німецькі „Юнкерси“ сховалися за лісом. Кругом крик стояв, плач. Люди бігли по дорозі, падали, топтали один одного, а він сидів на краю канави, згорбившись, і дивився в землю. Я глянув — мене аж у серце вкололо. Отакий і я був тиждень тому — зовсім один, нещасний, змучений такий, що й жити вже не хотілось. Під'їхав до нього й питаю:

— Ти звідки?

Він навіть очей не підняв.

— Спід Житомира.

— А мати де?

— Німці вбили.

— Куди ж ідеш?

— Не знаю...

Мені аж горло перехопило. Точнісінько так і зі мною було.

Бачу, наші вже далеко від'їхали.

— Лізь, кажу, до мене в сідло.

Він дивиться, не розуміє.

— Лізь швидше, ну!

У Васі аж губи затіпались, от-от заплаче. Я тоді руку йому подав, поміг сісти і гайда доганяти своїх.

А ввечері я пішов до командира просити, щоб прийняли Васю до нас у частину.

Командир спершу не хотів, а потім згодився. І почали ми разом воювати. І так подружили, що й водою не розіллеш. Куди я — туди й він. І то неговіркий був, а потім, як одійшов, розговорився, розказав мені все чисто про себе — і як у селі жив, і як учився, і як німці прийшли і його батька повісили, а він уночі замкнув солдатів у хаті, підпалив знадвору, а сам утік. Каже — хотів до партизанів пробратися та не знайшов їх.

І так мені шкода Васі стало, що він сирота такий, як і я, і нема в нього нікого на світі...

Тоді ми поклялися: будемо дружити до самої смерті, і німцям мститися, поки живі. Про це ніхто не знав, це наша тайна була. А Вася молодець був. Так він собі тихий-тихий, а нічого не боявся.

Пам'ятаю, у першому бою ми патрони підносили. Круг нас земля стовпом стоїть, кулі дзижчать. Я зуби зціпив, повзу, а Вася за мною. Зблід, наче зіщулився, а від мене не відстає. Потім мені пити захотілось, та так захотілось, що, здається, все віддав би за краплю води. Дивлюся, а Васі немає, зник.

Думаю — може поранило, а може й злякався. Шукати ніколи, наші кричать: — Патронів, патронів давай!

Промайнуло кілька хвилин. Коли це щось смикає мене ззаду. Оглядаюсь — Вася мені фляжку з водою простягає. А в самого з пальця кров так і ллє,— зачепило, каже, коли повз. От який він мені друг був!

Потім у нас ще багато всяких пригод було, та я про все зараз не буду писати. Напишу тільки про розвідку.

Тоді наша частина вже під Москвою була — саме коли німців гнали. Стали ми з Васею примічати, що нас у частині дуже бережуть. Бійці то в розвідку йдуть, то ще куди, а нас не беруть... Нам страшенно обидно стало. Що ж це таке? Чим ми гірші?

Удвох ми пішли до командира й кажемо: — Товаришу капітан, нам дуже обидно... Пустіть нас, будь ласка, в розвідку. — А командир каже: — Вам, хлопці, не в розвідку, а в школу треба йти. Ось ви поїдете в Москву, будете жити у моїй сім'ї і вчитися у воєнній школі.

Нас з Васею наче по голові стукнуло. Оце так повоювали! А як же наша клятва?

Ми давай його просити, давай просити: — хоч один разок пустіть, один разочок, а там вже що буде... Командир послухав нас, згодився. Наказав нам піти в одне село, кілометрів за десять, і розвідати, де там у німців вогневі точки розставлено.

Ми швиденько переодяглися, сунули під ватянки по гранаті, пістолет у кишеню, і пішли.

Уже вечоріло. Сходив місяць. Нам дорога лежала лісом. Тихо так у лісі, сині тіні лежать на снігу. Дерева стоять срібні, мов у казці. Ідемо стежкою, прислухаємось. Хоч би гілка де тріснула, тихо так, наче й війни нема. Нам навіть трохи страшно стало. Місяць світить крізь гілки, а в гущавині темно, і за кожним деревом наче хтось стоїть. Аж тут стежка звернула вбік. Спинились у кущах, дивимось — на галявині хатка, така, як у казці про бабу-ягу. Кругом — ні душі, а в хаті темно, тільки одне віконце ледве-ледве світиться.

Вася мені шепоче: „Там, мабуть, партизани. Ходім, подивимось!..“ Коли це раптом в хатці хтось як заспіває — хрипко так, не по-нашому.

Ми одразу зміркували, що тут щось не так. Підкрались тихенько під саме вікно, заглянули в шпарину, аж там у хаті троє фріців сидить. Двоє на лаві, а третій за столом. А на столі повно пляшок наставлено. Хазяїв не видно. Тоді мене щось наче вдарило — от коли б фріців зараз гранатою! Кажу Васі: — ти стій тут і лічи до дванадцяти. Коли долічиш — прямо у вікно кидай гранату. А я побіжу до дверей... Вася мовчав, і тільки глянув на мене. Бачу, в нього очі великі-великі зробились.

— Боїшся? — питаю.

— Ні! — тихо відказує він.

Я побіг. Став збоку і чекаю, поки Вася кине гранату. А він все не кидає. Ну, думаю, злякався. Скільки я так стояв, не знаю, мені здалося—цілу годину. Коли раптом, як гримне вибух, аж у вухах заклало. Я вихопив пістолет і націлився на двері. А фріців немає. Я не витримав, та в хату. Присвітив ліхтариком. Бачу—в хаті повно диму. Посеред хати на долівці лежить двоє вбитих німців, а третій—офіцер стоїть над ними, наче очманілий. Я наставив пістолета та як крикну:

— Руки вгору!

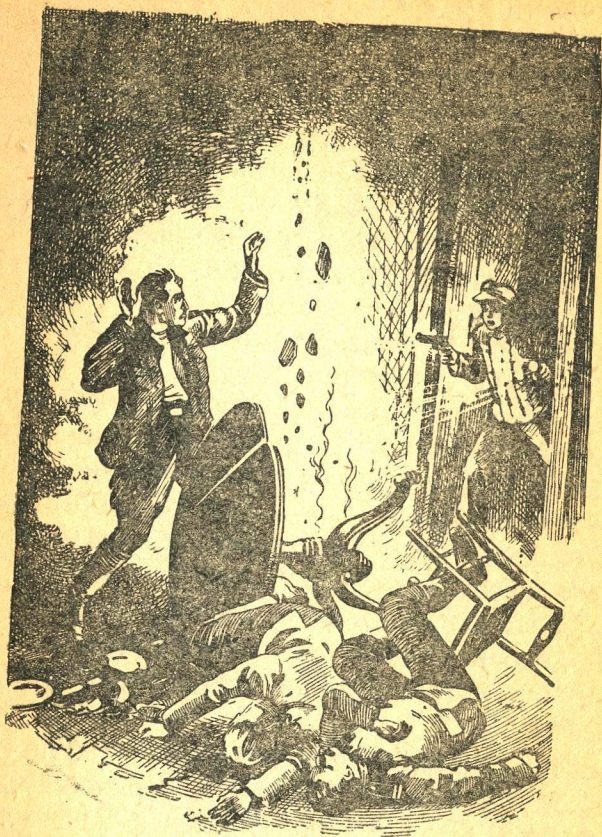
Він підняв. Я командую:—За мною!—А сам до дверей задкую. Вивів його надвір. Жду Васю. Він вскочив у хату, забрав німецьку зброю й документи, і повели ми офіцера до штабу. Не знаю, чи фріц дуже налякався, чи що, а тільки всю дорогу йшов з піднятими руками.

Як привели ми його до штабу, там аж ахнули. А німець стоїть, очима кліпає на нас, мабуть, тільки тепер зміркував, що ми—двоє хлопчиків. Скоро повели його на допит. А на завтра нам з Васею—подяка, бо у тих фріців виявилися дуже цінні документи.

Після цього наш командир уже нічого не говорив про школу, а послав нас знов у розвідку, тільки вже нарізно. Отут я і розлучився з Васею...

Німці мене запримітили і схопили. П'ять днів допитували,—били дуже і вогнем пекли, і голками

Я наставив пістолета та як крикну:
— Руки вгору!

кололи, а потім потягли на розстріл. Та тільки розстріляли не до смерті, бо наші бійці скоро вибили їх з містечка, а мене знайшли в ямі ще живим. Правда, я цього нічого не пам'ятаю. Це мені вже потім розказали. Казали, що я все Васю кликав, але його біля мене не було. В бою за містечко його дуже тяжко поранило, і де він зараз — не знаю.

Ой, як мені скучно без нього — вимовити не можу. Наче я вдруге сиротою zostався... Одняли в мене друга прокляті фріци. Чекайте, гади, я ще вам відплачу за нього, хай тільки видужаю...

* . . . . .
Кінчаю. Минуло п'ять днів. Так дивно все обернулося, що я й досі не можу отямитися. Зовсім як у казці, або вві сні. Коли я писав щоденника, підійшла до мене сестра з термометром. Я хотів заховати зошит під подушку і впустив його. Вона підняла і, мабуть, побачила там ім'я Васі. — Про кого це ти пишеш? — питає. Кажу: — Про друга свого — Васю.

А сестра говорить: — А знаєш, до нас учора перевели з другого госпітала такого хлопчика, як ти, його теж Васею звать. Він лежить між дорослими. Я аж підхопився. — Переведіть його сюди, сестрице любя! — наче мене що в серце вкололо.

І от через півгодини везуть до мене в палату ліжку, а на тому ліжку — хто б ви думали?! Мій Вася! Худий, з забинтованою головою. Побачив мене,

та як заплаче! Він теж думав, що мене вбито. Виявилось,— ми вже три місяці лежимо в госпіталях в одному місті і не знаємо про це. Ну, а тепер ми вже, звичайно, ніколи не розлучимось. Разом будемо мститися фріцам, разом і на Україну повернемось— дуже скоро, от побачите!

ДАНЬКО

Ніхто з партизанського загону, що діє на Донбасі, не міг сказати точно, коли до них прийшов Данько.

Здається, одної вогкої осінньої ночі, коли після бою з німцями всі партизани зібрались в землянці, хтось виявив його під мішками на нарах. Він міцно спав, зібгавшись в клубочок, заляпаний болотом з ніг до голови — видно, прийшов дуже здалека.

Партизани з'юрилились біля нар. — Чи не шпигун бува? — сказав хтось впівголоса. Але його подряпане худеньке і щире личко нагадувало багатьом партизанам їх власних, залишених удома, дітей, — і всі вони оступились. — Хай спить, — шепнув командир. Розмовляючи пошепки, партизани сіли вечеряти. Але тут Данько прокинувся, протер брудними кулаками очі, діловито торкнув котрогось з хлопців за плече: — Ану, посунься, — і потягнувся до миски. Усі засміялись.

— Чекай, чекай, юначе. Ти чий? — запитав його чорновусий шахтар Андрій — командир загону.

— Ось повечеряю, тоді скажу, — не хапаючись, відповів Данько.

Повечеряючи, він швиденько зібрав з ослону миски і почав їх мити. Партизани тільки переглянулись, подумали: — „Ну й хлопець!“

Упоравшись, Данько, як дорослий, сів край столу, глянув на командира.

— Ви, дядьку, візьміть мене до себе, — діловито сказав він, наче продовжував перервану розмову. — Я в розвідку можу ходити. Та й гранати вмію кидати, от побачите. У мене і граната є. — І він витяг її зза пазухи і показав партизанам.

— Де ти взяв гранату?

— У німецького солдата вкрав. Він прийшов до тітки Дуні обідати, напився та й захропів. А я простежив, потяг її і втік.

— Звідки ж ти знав, що ми тут?

— Нізвідки. Сам знайшов.

— Ну, от що, хлопче, — серйозно сказав командир. — Переночуй у нас, а ранком — паняй додому. Та гляди — про нас нікому ні словечка. Зрозумів?

— А я не підуду! — категорично заявив Данько. І ви мене не проганяйте. Я ж вам сказав, що в розвідку можу ходити. Я не полохливий.

— Ти диви, оце причепився,— здивувався Андрій.— Та це тобі що, на вулиці з хлопцями битись? Це ж війна, розумієш?

— Ну да, війна. Я тому й прийшов. А проженете мене зараз, знову прийду. Я теж хочу німців бити!

— Ну й причепа! Гляди, плакатимеш. Нам, синок, не з медом живеться тут.

— Нічого! Я звик,— зовсім по-дорослому відповів Данько.

І він лишився в загоні. В перші дні прибирав землянку, варив партизанам їсти, а згодом почав ходити в розвідку.

Партизани дуже звикли до нього. Бувало, коли він довго не повертався з розвідки, хвилювалися. А коли в землянці з'являлася знайома худенька постать,— усім ставало якось тепліше на серці. А Данько, не переводячи подиху, як горохом сипав,— доповідав.

— У Михайлівці, у хаті Триндюка—німецький штаб—один полковник, п'ять офіцерів. У Гнатка сім німців ночує. Старого в клуню вигнали. Митьку—сина дуже побили. У них вікно в садок виходить.

— Що ти кажеш? Ну-ну, підемо подивимось.

— Та ви не ходіть. Там вже пусто... Бачите?— і він показав на пояс, де колись була граната. Партизани тільки руками розвели з подиву.

Отакий був Данько. Маленький, в'юнкий, він всюди проходив непомітно і не раз приносив командирові загону цінні відомості і „трофеї“ — німецькі гранати, гвинтівки, патрони.

Одного разу Данько пішов у розвідку в велике шахтарське селище. Йдучи вулицею, пильно до всього придивлявся. Побачивши німця, прибіднився, підбіг до нього.

— Дядю, дайте хлібця.

Солдат тільки сплюнув через плече, пішов далі.

— Куди це він? Ага, до будинку під червоною бляхою. О, там і вартові стоять, машини. Значить...

Данько пішов далі. На розі стрів пикатого унтер-офіцера, що жував на ходу. Підскочив:

— Дядю! Хлібця! Шматочок!..

Унтер роздобрився, кинув йому, не оглядаючись, скоринку і пішов. Данько за спиною показав йому язика.

— Подавився б ти нею, холеро німецька!

Раптом у дворі пронизливо закричала курка. Ага, ану, подивимось. Він заглянув у двір. Німецький солдат ніс за хвіст курку з відрубаною головою. Данько, як кішка, прослизнув за ним у хату.

За столом сиділо троє німців. Обідали. Данько скорчив жалібне обличчя:

— Дядю! Їсти хочеться. Дайте...

Німці не звертали на нього уваги. Данько заскиглив ще жалібніше, пильно примічаючи: „три

солдати, один унтер... А скільки гвинтівок? Сім... Значить, ночує більше“.

— Дядю, дай хлібця. Шматочок, малесенький.

Солдат, що ніс курку, кинув її на припічок, схопив закривавленою рукою Данька за шию, мов цуценя, і жбурнув у розчинені двері. Ще й піддав ззаду ногою.

Данько м'яко впав на витягнуті руки, а підводячись, зачепився в кутку. Під руками щось брязнуло.

„Що це? Автомати? Якраз до речі“.

Він схопив зброю, вискочив надвір... і остовпів. Прямо на нього йшов німецький солдат.

... За кілька хвилин Данько, тяжко побитий, стояв перед столом, за яким сиділи німці. Він не плакав, а тільки спльовував кров з розбитої губи.

— Ти партизан?— сердито спитав солдат.

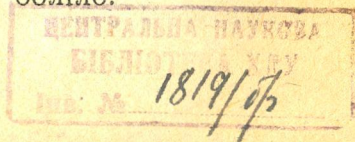
Данько у відповідь засміявся.

— Покажи нам, де партизани, і ми дамо тобі багато цукерок,—медовим голосом сказав унтер-офіцер.

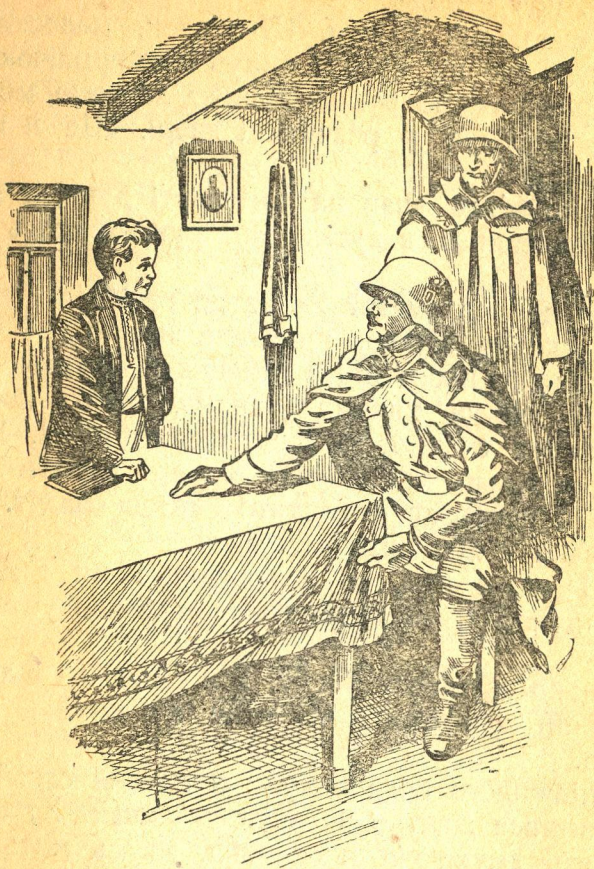
Данько засміявся знову. Він сміявся і тоді, коли його били кулаками й чобітьми, аж поки не зомлів з болю.

Напівживого його кинули в темний сарай.

Отямився Данько на чийось руках. Хтось трусив його, дмухаючи в обличчя. Якусь мить лежав непорушно. Ох, як усе боліло!

— Ти партизан? — сердито спитав солдат.

— Що, полегшало, синку? — спитав чийсь тихий голос.

— Ага, — відповів Данько. — А ви хто такі?

— Полонені. Бійці.

— Скільки вас?

— Четверо.

— Давно вже сидите?

— День.

— Ну, значить, треба тікати. — Він, мимоволі застогнавши, підвівся.

— Як же ти втечеш, синку? Ми вже і сьак і так пробували, нічого не виходить, — сумно мовив боець. Інші тільки зітхнули.

— А ми ще попробуємо. — І Данько в темряві пробрався через якісь дошки, почав обмацувати кругом стіни. Вони були дерев'яні, але дошки міцні, добре збиті.

— А коли підкопати?.. — спитав Данько.

— Пробували. Не виходить.

Данько сів, охопивши руками коліна. — Невже так таки й гинути? А партизани? Вони ж чекають його.

Минула година, друга. Вузьенькі щілини поміж дошками спочатку посіріли, потім зникли. В сараї стало темно. Кругом було тихо, як у могилі. Німці не приходили, певно, відклали розправу на ранок.

Данько ліг на землю, зібгався клубочком. Що

ж буде? Невже німці вб'ють його? Невже розстріляють? І загинеш — ніхто й не дізнається.

Раптом він схопивсь, мов підкинутий пружиною. Кинувся до дверей, тихенько заторсав їх. Двері трохи відійшли. Данько просунув руку в щілину — проходить. Намацав засув, і, не вірячи своєму щастю, обережно потягнув вбік. Двері відчинились.

— Тікаймо, хлопці! — шепнув Данько і перший вислизнув з сараю. Холодний вітер війнув йому в обличчя, темрява засліпила очі. За ним — чути було — навпомацки кинулися полонені.

... Цілу ніч блукав Данько, поки добрався до свого загону. Було дуже темно і до того ж боліло побите тіло. Стогнути, підтримуючи один одного, брели за ним, змучені в полоні і голодні, бійці. Вже аж на світанні в умовленому місці Данько крикнув совою:

Зза кущів вийшов вартовий, зрадів...

— Ти? Здоров, синок! А це хто з тобою?..

Та хлопчик не дочув його останніх слів. Все закрутилось раптом круг нього, в очах затанцювали вогняні метелики, він звалився на мокру осінню землю біля ніг вартового.

... Три дні відлежувався після того Данько в землянці. Дядько Андрій лікував його своїми засобами — розтирав горілкою, напував гарячим чаєм. На четвертий день хлопець встав, худий, з жовто-

зеленими синцями на обличчі, одягнувся, насунув на вуха шапку.

— Ти куди, синок? — здивувався Андрій.

— Та в село ж. Я тоді не роздивився.

— Чи ти здурів, хлопче? Лягай мені зараз.

— Еге, „лягай“... Після війни будемо відлежуватись. — І за кілька хвилин він вже сховався в густих деревах, худенький, нахмурений партизан Данько.

ЦІНОЮ ЖИТТЯ

Тихо й невесело було у великому селі Мака-рівці, де ось уже півроку господарювали німці. Почорніли й наче ввійшли в землю колись такі привітні білі хати, сумно дивилися на вулицю заткнуті соломою вікна. Всі кращі хати зайняли німці, а хазяїв повиганяли в льохи — живи як хочеш. Діти боялися виходити на вулицю. Стрінеш німця, а він візьме й вистрелить.

На майдані, біля хати, де раніше була сільрада, височіла шибениця, а на ній страшно погойдувалось двоє повішених — колгоспний конюх Мехтодій і ланкова Марина. На грудях у них висіли дощечки з написом: „Повішені за те, що допомагали партизанам“. Проходячи майданом, люди опускали очі, щоб не стрічатися поглядом з повішеними.

В сільраді містилась тепер німецька „управа“. Там сидів призначений німцями колишній куркуль Семенко. Забачивши колгоспників, що похмурі входили в приміщення, він мстиво хіхікав і потирав пітні руки.

— Тее, та як його... панове колгоспники. Німецьке командування наказало викопати всі буряки, що залишилися на полі. Хто не вийде — буде тее, та як його... розстріляний на місці.

І люди, проклинаючи німців, ішли в поле, довбали мерзлу, дзвінку, як скло, землю, задубілими руками вибирали буряки.

Правда, пожитися цим добром німцям не пощастило. Коли буряки вже лежали в купах, готові до відправки на станцію, хтось старанно облив їх гасом — і німці марно шукали винуватих.

Дещо про це міг розповісти син учителя Федя з товаришами. Вони добре знали, де заховане колгоспне пальне. Але мовчали, крилися навіть від батьків. Скрутні настали часи — навіть зустрічатися з друзями доводилося крадькома.

Федя з батьками жив у комірчині, де раніше лежали поламані парти і всяке старе шкільне майно. З просторої вчительської квартири при школі їх вигнали. Тепер там жив німецький полковник, а в школі містився штаб. Парти німці порубали на дрова, а шкільну бібліотеку спалили. Портрети, що висіли на стінах, вони порозстрілювали, як живих людей. Федя підібрав у дворі портрет Сталіна. Видно, у німця, що стріляв, здригнула рука — куля зачепила тільки краєчок рамки.

Федя обережно відірвав папір, наклеєний з внутрішнього боку на товсту палітурку „Кобзаря“,

і сховав туди портрет. Коли поблизу нікого не було, він виймав його з книжки, дивився в такі знайомі, рідні очі, і йому ставало легше на серці. „Все буде гаразд, хлопчику,— наче казав йому спокійний, мудрий погляд.— Ми неодмінно переможемо. Тільки треба триматися міцно“.

І Федя тримався, як міг. Вибравши влучну хвилину, стрічався з товаришами в старій колгоспній клуні. Хлопці вже давно вирішили, як тільки потепліє, пробратися до партизанів. Взимку ніяк було—німці у всіх повідбирали теплу одежу.

А покищо товариші поклялись один одному страшною клятвою—де тільки можна, мститися фашистам. І вони мстилися. Справа з буряками була проведена зовсім не погано. Потім уночі несподівано спалахнув сарай, де німці зберігали пальне для автомашин. Німці розстріляли за це вартового, якого начебто бачили біля сараю з цигаркою, але Федя з товаришами краще, ніж хто інший, знали, що вартовий тут був зовсім ні при чому.

Було ще кілька дрібниць—у одного німецького солдата пропав автомат, у другого зник затвор від гвинтівки, третій пішов увечері по воду і провалився на льоду. Але винуватців знову ж таки не знайшли.

Тільки в щоденнику, який товариші вели вп'ятьох і ховали в тій таки старій клуні, прибавилися нові записи.

Так і жили хлопці — перебивалися з дня на день, чекали кращих часів. Що вони настануть — у цьому ніхто з них не сумнівався.

Та от німота заметушилася. З усього видно було — Червона Армія наступала. Щодня над селом пролітали тепер наші літаки — обстрілювали німців, скидали листівки, газети. Люди крадькома, щоб не бачили німці, підбирали їх, читали по закутках, раділи — „Наші йдуть“.

Староста Семенко став запобігливий, ласкавенький, так і заглядав людям у вічі. Почув гад, що скоро ввірветься йому ниточка. А німці мов оскаженіли. Ні з того, ні з цього заборонили людям виходити з льохів та землянок. Хто виходив — стріляли на місці. Відібрали душ сорок дівчат, дядьків і погнали кудись — казали, на роботу в Німеччину. Стогін стояв на селі.

І тут сталося нещастя. Ще кілька днів тому почав Федя примічати — німці за ним стежать. Він стерігся, майже не виходив з комірчини, не стрічався з товаришами. До того ж їм і вийти було ніяк — німці не випускали. Але одного вечора, коли Федя сидів удома і читав при каганці „Кобзаря“, в кімнату увійшов німецький офіцер. Мати, що сиділа біля Феді з шитвом, помертвіла, батько схопився з місця. Офіцер оглянув кімнату, опустився на стілець.

— Що мальщик читай?

Він узяв з рук Феді „Кобзаря“. Хлопець похолов. Адже там, за палітуркою, був захований портрет Сталіна. Що як знайде?

Німець покрутив у руках книжку, постукав для чогось пальцем по обгортці і спокійно поклав книжку на стіл.

— Мальтшик любіт читайль. Це отшень карашо. Я хотель кофоріть с мальтшик.

Офіцер рухом руки вислав Федіних батьків з кімнати. Мати, виходячи, затрималась, глянула на сина. Федю наче ножом ударило в серце — такий відчай був в її очах.

Він кивнув їй головою, спробував посміхнутись, наче чужими, губами. І все, що було потім, відбувалось ніби з якимось чужим хлопчиком. Федя сидів перед офіцером. Той щось ласкаво говорив до нього, частував цукерками. Федя машинально поклав одну цукерку в рот, але відразу виплюнув. Вона здалась йому огидно гіркою на смак.

Потроху з тягучих слів офіцера, з його усмішки, рухів виплило, вирнуло одне. Збагнувши це, Федя відчув, як все тіло його вкрилося холодним потом. Що він каже, цей рудий? Що він пропонує йому?

— Мальтшик мене понимайль? Мальтшик буде іти в Красная Армія. Мальтшик буде смотрель, сколько есть танков, пулемьот, орудій. Мальтшик

буде всьо запомінайт і потом пришоль назад, ертце-
лен, розкажайль нам. За ето ми давайль зеер філь,
отшень много деньгі. Ну?

Федя мовчки дивився на нього.

— Мальтшик понимайль?

— Я... розумію. Але я... не можу.

— Мальтшик не может. Очень карашо. Тогда
ми будет біль мальтшик, пока он не сможет.

Офіцер підійшов до дверей, відчинив їх, щось
гукнув. До кімнати зайшло двоє солдатів.

Федя заплющив очі, щоб не бачити їх.

— Хоч убийте—не піду,—промовив він роз-
пачливим голосом.

Офіцер уважно глянув на нього.

— Затшем убивайль? Ми не мальтшик будем
убивайль.

Він коротко гукнув щось солдатам, ті поверну-
лися, вийшли в сусідні двері.

Федя похолов. Що це? Куди вони пішли?

За дверима почувся обірваний стогін, німецька
лайка. Солдати втягли в кімнату Федіних батька і
матір.

— Ми будем убивайль фатер унд мутер, батька
і мама,—коли мальтшик не хочет ітти. Пойняль?

Федя, помертвівши, дивився на матір. Вона стояла
біла, як смерть, не зводячи очей з сина.

— Чого вони хочуть, Федю?—хрипко спитала
вона.

— Щоб я став шпигуном, мамо, — дзвінко відповів Федя.

Батько здригнувся, глянув на сина. Він був без окулярів, на щоці у нього чорнів синяк, — видно, ударив солдат.

— Ну? — ще раз запитав офіцер, витягуючи револьвер. — Я будет счітайль. Айн, цвай... — він направив револьвер на матір.

— Я піду! — несподівано для себе гукнув Федя. Він весь трусився, немов у пропасниці. — Я піду!

— Федю, не смій! — розпачливо крикнула мати. — Не смій! Чуєш? — Солдат затулив їй рота.

Офіцер опустив револьвер.

— Отшень карашо. — Він, здавалось, ані трохи не здивувався. — Абер мальтшик мусиль пам'ятайль. Он не будет здесь через два дня — фатер унд мутер — капут.

Він зробив знак. Солдати вивели батька з матір'ю. Офіцер довго пояснював Феді, що саме він мусить роздивитися і запам'ятати. Потім дав йому перепустку і відпустив.

... Федя довго йшов, не зупиняючись. Згодом він пригадував, що, здається, двічі переходив ліс, ішов греблею. Їсти йому не хотілося, тільки згага пекла, і він на ходу їв сніг. Раз чи два його зупиняли німецькі вартові, але він показував папірця, що дав йому офіцер, і ті пропускали його. Надвечір хло-

пець перейшов лінію фронту, саме коли була страшенна стрілянина з гармат.

Над ним з виттям пролітали снаряди і вибухали десь далеко позаду, здіймаючи в небо фонтани диму і землі.

Федю це не лякало. В їхньому селі не раз були бої. Він трохи збочив, потім вибрався на дорогу, машинально, нічого не розуміючи. Одна думка пекла його. Він весь час бачив перед собою маму. Як вона крикнула тоді! Що ж йому робити?

Лункий гуркіт долетів до нього. Він усе ближчав. Федя стрепенувся, пішов швидше. Назустріч йому сунули танки. От передня машина порівнялася з ним—велика, пофарбована в біле, під колір снігу. Крізь біле проблискувала на башті червона зірка.

— Наші танки!

Феді перехопило подих.

П'ять чи шість місяців він не бачив їх...

— Скільки ж тут машин?—Він механічно рахував: одна, три, п'ять. Налічив до п'ятнадцяти і збився.

Раптом на танку відкрився люк, звідти визирнув танкіст з закопченим, стомленим обличчям. Побачивши хлопчика, він посміхнувся й махнув йому рукою.

Федя махнув йому у відповідь і, раптом залившись плачем, побіг вздовж дороги. Він біг, не спи-

няючись, туди, до своїх. Він скаже їм усе, а потім умре. Адже маму й тата уб'ють за нього.

... Чиїсь сильні руки перепинили його. Радянський вартовий заступив йому дорогу.

— Стій! Куди йдеш?

— Ведіть мене до штабу. Я маю щось сказати,— хрипко прошепотів Федя.— Тільки швидше, ой, швидше.

В штабі немолодий уже, посивілий командир коротко й уважно допитав хлопчика.

— Так ти кажеш, в Макарівці—штаб? А німців багато?

— Сотень з три.

— А батареї є?

— Є аж три, біля ставу, в колгоспному садку і на току, де скирти. Тільки відпустіть мене назад, товаришу командир,—раптом заривав Федя.— Хай мене уб'ють разом з татом і мамою.

— Не плач, синку. Не вб'ють вони нікого,— спокійно і твердо відповів йому командир.

На світанку велика група наших танків влетіла в Макарівку. На передньому танку поряд з командиром сидів Федя—червоний, щасливий. Крізь товсту броню він чув постріли, крики—лютий шум величного бою. Та от шум стих. Танк зупинився на майдані. Федя перший вискочив з танка. На майдані то тут, то там, зарившись головами в сніг, лежали вбиті німці—в самих мундирах. Видно, й одягтися

— Так ти кажеш, в Макарівці — штаб?

не встигли. По дорозі до сільради сунула ціла купа хлопчаків — всі Федині друзі, — хто з палкою, хто з німецькою гвинтівкою. Вони врочисто вели під конвоєм зв'язаного німецького старосту Семенка, якого спіймали вже в полі. Той ішов, зіщулившись, наче прищемлений в пастці пацюк, — злякано водив кругом сірими хитрими очицями.

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Скоро Нюрі мало сповнитися шістнадцять років. Як вона марила про це! От настає десятого лютого, і раптом все змінюється. Нюра стає дорослою. Всі починають ставитись до неї з повагою — батько, брати, мама. А ще через кілька днів вона іде в сільраду і їй видають паспорт — новий, блискучий паспорт з новенькою фотокарткою — і вона, Нюра, стає повноправною радянською громадянкою. Їй солодко завмирало серце, коли вона думала про це.

Але нічого цього не сталося...

В перші дні війни пішов на фронт батько з братами. Нюра з мамою залишилися самі. Як вони чекали вісточки з фронту, як раділи, коли Іван Кузьменко — одноокий сільський листоноша, постукавши попереду в шибку, клав на підвіконні забитого печатками листа без марки.

А потім в село прийшли німці. І кожен день став схожий на другий — наповнений кров'ю, стогонами, плачем. Марфу Біленко обібрали до нитки й вигнали з дітьми з хати. У Близнюків спалили

хату, а саму Близнючку пошматували шомполами, бо не хотіла сказати, де закопано в неї картоплю. Такі й ще тяжчі, ще страшніші розповіді чула Нюра щодня.

Вони з матір'ю сиділи в хаті, як кроти, нікуди не виходили. Брати у них було нічого — німці давно вже повитягали все з хати і з двору. Одна тільки втіха була в Нюри — невеличкий томик віршів Лесі Українки. Вона взяла його колись ще в шкільній бібліотеці, і тепер читала й перечитувала без кінця, підсунувшись ближче до закритого соломою сліпого віконця. І ще одна була в Нюри велика таємниця, яку вона ховала від матері.

Раз чи два на тиждень, коли все спало, хтось тихенько дряпав у шибку. І Нюра, лякливо озирнувшись, чи міцно спить мати, мигцем накидала на плечі хустину й вискакувала надвір. Там дожидав її сусіда Микита, якого на селі не бачили вже місяців зо два. І Нюра, тремтячи від холоду, хутко викладала йому все, що встигала побачити чи почути за ці дні. У Гребендюковій хаті, що навпроти школи, — штаб. У Прокопенчихи німецький майор живе — рудий, конопатий, із собакою. Собаку шоколадом годує, а Федька на смерть прибив, коли із столу недоїдену цукерку взяв.

Микита мовчки слухав все те, потім коротко шепотів Нюри щось на вухо — давав нові накази.

Раз чи два на тиждень, коли все спало,
хтось тихенько дряпав у шибку.

І Нюра потім старанно виконувала їх — нишком, непомітно.

— Візьми мене до себе в загін, — не раз просила вона Микиту. — Я вам і пратиму, і обід варитиму, і в розвідку хоч щодня буду ходити.

— Мала ще. Вдома посидь, — жартуючи говорив Микита. — Трохи підростеш, тоді побачимо.

— Так мені ж шістнадцятий уже.

— А от як шістнадцять мине — тоді інша справа.

— Ну, гляди ж, — серйозно казала Нюра.

... Напередодні десятого лютого до них прийшов староста. По-хазяйськи оглянув хату, здмухнув з підвіконня пил, помацав для чогось лаву.

— Ану, Чабанихо, клич дочку прибрати у хаті. Пани офіцери до тебе на квартиру стануть, то щоб чисто було. Та дочці накажи, хай вмиється, заплететься гарненько. Хоч вона й лопуцьок ще, а, може, чи подати доведеться щось панам офіцерам, чи там на руки злити.

— Ой, лишенько! — тільки й вимовила мати. — А скільки ж їх?

— Четверо! Та гляди! Я тобі дам „лишенько“. Забула, що Близнючці було? Не подивляться, що стара, а так шомполами розпишуть...

Сховавшись на печі, Нюра слухала ту розмову і вся тремтіла, мов у пропасниці.

— Німецькі офіцери у них в хаті!.. Що ж робити?—І раптом згадала:—Микита! Він допоможе.

І вже через годину Нюра бігла полем до Сухой балки, край лісу, на їй тільки одній відоме місце. Скотившись у балку, вся в снігу, вона тричі крикнула совою. Хвилини за три, наче спід землі, виріс перед нею Микита.

— Нюра! Ти чого?

— Офіцери... Четверо. У нас в хаті житимуть.

І Нюра раптом гірко заплакала, розмазуючи по рум'яному з морозу обличчі сльози рукавом ватянки.

— Оттакої. Чого ж ти плачеш?

— Завтра ж... завтра ж мій день народження... А вони у нас будуть.

— Ну, це нічого. От ти їм у свій день народження і приготуй подаруночок.

І Микита докладно розповів Нюрі, що вона повинна зробити.

... Як же довго тягнувся цей день! Офіцери прийшли до них зранку, одразу загадали топити піч, варити їжу.

Незабаром хата наповнилась смачним, ситим запахом. На столі запарували пухкі, золотисті пироги з м'ясом, з капустою. Офіцери пили, закусювали, знову пили. Один з них худий, з білими вусиками, кілька разів поглядав на Нюру, потім рухом руки покликав її до столу, простяг цукерку.

Нюра спалахнула. Взяти в цього німчури цукерку? Та хай він нею подавиться.

Але німець нахмурився, злобно блимнув очима.

Не взяти — буде лихо. І раптом Нюра скривилась, схопилась за щоку, показуючи, що в неї болять зуби, що вона, мовляв, не може їсти цукерки.

Німець, видно, повірив, посміхнувся, кинув цукерку на стіл...

Та от, нарешті, настав вечір. Офіцери сіли вечеряти. Нюра сиділа на печі, здригалася на кожен шерех. Ой, коли б швидше!

— Що тобі, доню? — пошепки спитала мати. — Боїшся?

— Нічого, мамо. Ви сидіть на печі, не злазьте. Чуєте?

І раптом щось зовсім тихо пошкрябало у віконницю. Нюра скочила з печі, мов мишеня, прослизнула в сіни, одкинула клямку, і в двері нечутно ввійшли чотири постаті.

— Лишайся тут, Нюро, — шепнув знайомий голос. — За хвилину з хати долетів крик, шум боротьби — і все замовкло.

Нюра, тремтячи, заглянула в хату. На підлозі лежали зв'язані офіцери. Партизани ховали в сумки їх документи, складали зброю.

— Ну, як, Нюро, не передумала в партизани йти? — посміхнувшись, запитав Микита.

Нюра, спалахнувши, мовчки кивнула головою.

— Ну, то збирайся! І ви, мамашо, одягайтесь. Переправимо вас в інше місце, бо тут вам небезпечно лишатися.

Зібрались. Пішли. Свій день народження Нюра стріла партизанкою.

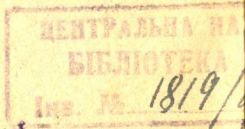

ЗМІСТ

	Стор.
Друзі	3
Данько	13
Ціною життя	22
День народження	33

Редактор Д. Гнатюк
Малюнки худ. Кисельова

Марія Пригара — „Наши друзья“

(На українському мові)

А-1518 Зам. 25. 2½ друк. арк. В друк. арк. 23 000 зн.
Підписано до друку 22/VII-1943 р. Тираж 20 000.

17 друкарня національної книги тресту „Полиграфкнига“

2